

helt manglende i Syd- og Sønderjylland, hvor torp-navnene er ældre end andetsteds – samt ændringerne i navneforrådet fra folkevandringstid til vikingetid. Der er naturligvis også udtømmende person- og stednavneregistre.

Sproghistoriske behandlinger volder altid typografiske vanskeligheder p. g. a. de mange sære tegn og typer. Fr. Martins bogtrykkeri i Christiansfeld har i det store og hele klaret skærene fint, lejlighedsvis ved lån i andre skrifter end brødskriften, således til de islandske »Knold« og »Tot« og langvokaler. Græsk og runer er fornuftigvis transskriberet med latiske bogstaver. De urnordisk-gammel-danske længdestreger har man kunnet klare over de *små* vokaltegn (enkelte inkonsekvenser skyldes næppe trykkeriet), men desværre ikke over de store, hvilket er ret uheldigt netop i et navneværk, da ikke få navne begynder med lang vokal. Det har åbenbart også knebet med det gængse tegn for urnordisk spirantisk *g*, der skiftevis gengives med *g* og *q* og det er kedeligt, at man ikke har fundet en mindre *r*-type til gengivelse af det hyppigt forekommende udlydende »yr«. Dette sidste er dog kun en skønhedsfejl.

Det har som altid været en stor nydelse at læse en ny, på samme tid lærd og let tilgængelig bog af Kristian Hald, og de meget store forventninger man stiller til de kommende bind af »Personnavne i Danmark« vil næppe blive skuffede.

Christian Lisse

Udspisningsregistre

C. RISE HANSEN: HOVERIET PÅ RINGSTED KLOSTER 1570–1620. *Landbohistoriske skrifter udgivet af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Bind 2. I kommission hos Dansk Videnskabs Forlag. København 1968. 1xxv + 365 s. Indb. 45 kr.*

Som bind 2 i skriftrækken Landbohistoriske skrifter udsendtes i 1968 overarkivar Rise Hansens studie over hoveriet på Ringsted Kloster. Afhandlingen bygger på *udspisningsregistre* ved lensregnskaberne 1570–1620; disse registre er dog kun bevaret for godt en halv snes år indenfor dette tidsrum. Sammen med afhandlingen, eller omvendt om man vil, er registrene nu udgivet og optager 345 af bogens sider, så der er altså tale om en kildepublikation med en indledning i form af en specialstudie. Denne »Indledning« er på mange punkter en aldeles uundværlig nøgle til forståelsen af de publicerede kilder, som Rise Hansen i øvrigt betegner som let tilgængelige også for ikke-faghistorikere. I forordet lægges der vægt på, at den indledende afhandling kun skal betragtes som en specialstudie – vel for at understrege de uudnyttede muligheder, disse registre rummer. Man må dog vist ellers sige, at Rise Hansen her har presset sine kilder ganske godt.

Udspisningsregistre anvendes primært i et forsøg på at klarlægge hoveriets historie, men oplysninger af mere kulturhistorisk art, som disse kilder rummer,

berøres dog også. Bispisningen omfattede ikke blot hovbønder og klosterets faste folk, men ofte også adelige på gennemrejse, fanger og fattige. Bispisningen af de sidste afspejles i registret 1576/77 ved bemærkningen »Givet i Guds navn for porten«. Sammentællingerne efter hvert års register af de forbrugte mængder af brød, sild, øl m. m. giver et realistisk billede af hverdagskost på denne tid. I nærværende anmeldelse vil hovedvægten blive lagt på hoveriet, som først og fremmest har ligget forfatter/udgiver på sinde.

Når historikere har inddraget udspisningsregistrene som kilde til hoveriet i denne periode, skyldes det mangelen på bedre kilder, såsom reglementer, arbejdsbøger m. v. Udspisningsregistrene kan kun indirekte belyse hoveriet og i hvert fald for Ringsted Klosters vedkommende ikke den enkelte bondes hoveri.

Rise Hansen gør først meget grundigt rede for de bevarede udspisningsregistre fra Ringsted Kloster, deres fordele og ulemper med henblik på den statistiske bearbejdelse, der senere følger.

Ringsted Kloster var som andet klostergods efter reformationen blevet lagt under kronen, og administrativt fungerede det som et almindeligt regnskabslen. Sandsynligvis blev der allerede fra omkring 1560 aflagt årlige regnskaber, men udspisningsregistre, der uge for uge viser, hvor mange hovbønder og andre der bispistes i forbindelse med arbejde ved klosteret, findes kun for følgende regnskabsår: 1570/71, 1576/77, 1585/86, 1607/08, 1610-14 og 1617-20. Efter 1620 ophører udspisningen af hovbønder, som fra gammel tid havde været almindelig på kronens gods. Flere af de bevarede registre er imidlertid mangelfulde og ikke fri for fejl; dertil kommer, at forskelle i opbygningen i tiden før 1600 og efter vanskeliggør sammenligning. Mens udspisningsregistrene fra 1500-tallet under ét nævner både hovbønder, håndværkere og klosterets faste stab, udskiller 1600-talsregistrene de hovgørende for sig (»bønder og arbejdere«). Rise Hansen søger, hvor det er muligt, at sammenligne med lensregnskaberne lønningslister for derved at kunne udskille den lønnede arbejdskraft fra registrene. Dette forsøg på at eliminere fejlkilden må dog nok svækkes ved den omstændighed, at ingen af registrene anfører personerne ved navn og/eller bopæl. En forordning af 24. juli 1599 påbød ellers en sådan specificering af registrene, men forordningen blev åbenbart ikke fulgt på Ringsted Kloster.

Fra 1566/67 findes et meget summarisk udspisningsregister, som ikke tydeligt viser, om hovbønderne er blevet bispist, men det skønnes dog sandsynligt (dette register er ikke trykt). Registret 1570/71 betegnes af Rise Hansen som »upålideligt«, men ikke desto mindre anvendes det gennem hele undersøgelsen på linie med de registre, der regnes for mere sikre. Ved 1576/77 registeret består usikkerheden m. h. t. beregning af det årlige antal hovdage i, at der ved arbejder som vedagning, arbejde i humlehaven og gærdelukning blot er angivet et antal måltider, men hvor mange mennesker, der er blevet bispist hermed, meldes der intet om. Det er derfor så godt som umuligt at se hvor mange dage, der brugtes på de pågældende arbejder, da man andre steder i registrene ser, at folk beskæftiget med disse arbejder snart fik 1 og snart 2 måltider

daglig. Registret 1576/77 svækkes yderligere ved konstateringen af nogle afskrivningsfejl (s. xxv). 1585/86-registret skulle være mere pålideligt.

For alle registre gælder det, at de anfører de forskellige arbejder, så man får et ret klart indtryk af, hvilke opgaver hovbønderne havde at udføre på de forskellige årstider; man kan dog se, at ikke alle arbejder kom med i registrene – enten fordi skriveren havde glemt dem, eller fordi de blev udført uden bespisning (f. eks. skovhugst og ægter, se s. xlvii og lxvii). I 1600-talsregistrene er desuden angivet, hvilken ugedag det ene eller andet arbejde blev udført, og det giver mulighed for at konstatere en evt. regelmæssighed i den måde arbejdet blev organiseret på. En vis regelmæssighed har der været, således blev der i flere år altid nedbragt øl i kælderen om lørdagen, arbejdet med at køre brænde hjem forekommer for det meste hver uge, men ikke nødvendigvis på en bestemt ugedag. Endvidere ses det, at disse og andre arbejder af samme art blev udført af faste hold; denne systematisering genfindes i avlingshoveriet, hvor hovmål (d. v. s. at hver bonde havde en bestemt del af hoveriet at udføre) regnes for gennemført i tiden 1585–1608 (s. 1x). I begyndelsen var 2 måltider almindeligt, men allerede 1585 var det hyppigst, at hovfolkene kun fik 1 måltid daglig. Denne reduktion har utvivlsomt sammenhæng med revisionens gentagne påmindelser om at spare på kostudgifterne. Ikke alle mærkede sparekniven, for der var gennem hele perioden arbejder, der gav ret til rigeligere bespisning, det gjaldt håndværkermedhjælp og tjeneste i køkkenregionerne.

Efter redegørelsen for de enkelte registre når Rise Hansen frem til det helt fundamentale spørgsmål: Kan man på grundlag af udspisningsregistrene sige noget om *hoveriets omfang* og om dets evt. *udvikling* i denne periode? Til besvarelse af dette spørgsmål samles registrenes mange tal, bearbejdet på forskellig vis, i ikke mindre end 14 tabeller. Tabel 1–3 viser dels det samlede antal månedlige og årlige hovdage, som de kan udledes af samtlige registre, og dels de samme tal som de fordeler sig på henholdsvis avlings- og plishoveri. For at kunne vurdere tallenes pålidelighed beregner Rise Hansen det gennemsnitlige antal pløjedage pr. td. udsæd ved at dividere antallet af pløjedage med udsæden de pågældende år (oplysninger om udsæd og avl i Tillæg I s. lxxi). På forhånd udskilles de år, hvor antallet af pløjedage er usikkert eller helt mangler, og selve »prøven« fører til, at yderligere et par år må udgå, da der fremkommer helt uacceptable tal. Resultatet bliver, at kun registrene 1570/71, 1576/77, 1585/86, 1607/08 og 1617–19 skønnes anvendelige til oplysning om avlingshoveriet på Ringsted Kloster. Man må her uvægerlig spørge, om det er forsvareligt rent metodisk at anvende de registre, som her har fået blåt stempel. Kan det ikke meget vel bero på en tilfældighed, at netop disse år havde acceptable tal for arbejdsydelsen pr. td. udsæd (3–4 dage), når man betænker de mange muligheder for fejl og udeladelser, som Rise Hansen selv forinden har været inde på?

Tallene for plishoveriet (småhoveri og småægter) søges kontrolleret efter samme princip som avlingshoveriet; der beregnes det gennemsnitlige antal anvendte hovdage pr. skp. indhøstet humle (tabel 5). Resultatet bliver et ind-

tryk af pålidelighed, siger Rise Hansen, men med denne prøve er der jo egentlig ikke taget stilling til andet end dette specielle arbejde – plishoveriet omfattede jo meget andet end arbejde med humle.

Tabellerne 6 og 7 viser, at avlingshoveriet var størst i sommermånederne juli og august, plishoveriet var derimod mere jævnt fordelt på hele året, men dog højest i januar, juni og september.

Om hoveriets udvikling skal her kun kort nævnes, at Rise Hansen åbenbart fæster så megen lid til sine kilder, at han mener at have belæg for flg. *samlede årlige antal hoveridage*: 1570/71: 1437, 1576/77: 10588–10933, 1585/86: 12851, 1607/08: 9199, 1617/18: 8403, 1618/19: 8934. Det vil altså sige, at hoveriet skulle have været størst omkring 1585, for derefter at aftage betydeligt (i årene frem til 1607/08 med ca. 30 % for både plis- og avlingshoveri). Det store hoveri i 1500-årene skulle iflg. Rise Hansen kunne forklares ved stor udsæd og høst i forhold til senere, og nedgangen efter 1586 tillige ved en indskrænkning i græsarealerne og ved indførelse af hovmål. Når registre viser tilbagegang også for plishoveriet 1586–1607, kan det skyldes, at mere og mere arbejde blev udført af lønnet arbejdskraft; men det kan også skyldes, at udspisningen blev indskrænket, således at registrene ikke viser det virkelige hoveri. Denne fejlkilde er yderst tænkelig også for avlingshoveriets vedkommende, og det rejser spørgsmålet, om ikke de bevægelser i hoveribyorden, som ovennævnte tal viser, er tvivlsomme. Et reelt faldende hoveri synes mærkeligt i betragtning af, at antallet af gårde under Ringsted Kloster var stigende frem til ca. 1620 (tabel 12). Et større bøndergods skulle jo netop give basis for en forøgelse af hoveriet på et tidspunkt, hvor det generelt set var almindeligt at intensivere hovedgårdsdriften. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at der i løbet af perioden sker en forskydning m. h. t. bøndergårdenes afstand fra klosteret: Ca. 90 % af gårdene var i 1600-årene beliggende indenfor en radius af 15 km. mod godt 66 % i 1566.

Flere steder kommer Rise Hansen ind på ugedagsmændene; registrene giver ikke megen besked om, hvilke arbejder disse udførte, derimod synes der at være god grund til at tro, at deres hoveri blev forøget med 50 % i tiden 1576/77–1585/86 (s. xxvii). Skattemandtaller kan vise stigning i antallet af ugedagsmænd fra 39 i 1585 til 71 i 1617.

Det, der særlig er interessant i forbindelse med hoveriforhold, er spørgsmålet om *hoveriets størrelse og tyngde for den enkelte*. Registrenes beskaffenhed gør besvarelsen af dette spørgsmål vanskelig eller umulig, hvilket fuldt ud erkendes af Rise Hansen, men alligevel prøver han at give et svar, idet han, ved at antage at alle klosterets bønder indenfor en afstand af 20 km. fra klosteret gjorde hoveri, beregner det gennemsnitlige årlige antal hovdage pr. bonde. Denne beregning er gengivet i tabel 13, der viser et gennemsnit på 50,5 dage i 1576/77 mod kun 26,6 dage i 1618/19. Der tages i bogen ikke direkte stilling til pålideligheden af tallene i denne tabel, og det understreges, at der er tale om et forsøg – det er klogt, da læseren ellers let kunne få indtryk af her at stå overfor det typiske hoveri pr. bonde ved Ringsted Kloster.

At det virkelig skulle forholde sig sådan, tror jeg er højst tvivlsomt, da der ved en sådan gennemsnitsberegning hverken er taget højde for, at ugedagsmændenes hoveri sandsynligvis har været noget større end de øvriges, eller for at der indenfor den nævnte afstand fra klosteret kan have været en del helt eller delvis hoverifri bønder.

Ægter udført af hovbønder nævnes kun i udspisningsregistrene fra 1500-tallet; det betyder næppe, at der ikke påhvilede bønderne adskillige ægter også i 1600-tallet (måske flere), men de er blot blevet udført uden udspisning. Det regnes for sandsynligt, at hoveriet til Ringsted Kloster blev større efter 1620, da lensmanden ved denne tid fik avlingen fri, og derfor har kunnet se sin fordel i en forøgelse af hovedgårdsdriften. Til støtte for dette anføres i tillæg II s. lxxii nogle oplysninger fra tingbøger 1640 og 42, der peger i samme retning.

Hvad Rise Hansen i denne bog fremlægger om *hoveriforhold i almindelighed* på Ringsted Kloster i denne periode er værdifuldt, og kan sikkert på en række punkter i lige så høj grad gælde for andet krongods. Derimod er oplysningerne om hoveriets størrelse og udvikling af så usikker karakter, at de kun kan godtages med meget store forbehold. Desværre er det vel sandsynligt, at udspisningsregistre fra andre len i det store og hele vil være behæftet med samme fejl og mangler, som registrene fra Ringsted Kloster, således at man næppe gennem lignende undersøgelser i andre egne vil kunne forvente en belysning af de dunkle punkter i materialet fra Ringsted Kloster

Margit Mogensen

Engelsk landbrug

THE AGRARIAN HISTORY OF ENGLAND AND WALES. *General Editor H. P. R. Finberg. Volume IV. 1500-1640. Edited by Joan Thirsk. Cambridge University Press. 1967. XL + 919 s. + 20 s. med fotografier. £ 7 in UK. \$ 25.00 in USA.*

I 1953 stiftedes The British Agricultural History Society, der straks s. å. lagde ud med sit eget tidsskrift under redaktion af H. P. R. Finberg. I 1956 var inden for en kreds af dette selskabs medlemmer planen modnet om en landbrugshistorie, der skulle belyse udviklingen i England og Wales. En rådgivende komité nedsattes s. å. med den velkendte, nu afdøde historiker R. H. Tawney som formand, men med Finberg, fhv. professor i lokalhistorie ved universitetet i Leicester, som ledende kraft. Målet var en *fuldstændig social og økonomisk* historie skildrende det *landlige* (rural) England og Wales, fra et systematisk agerbrug indførtes i Stenalderen og til ind i vort århundrede. Mindst 7 bind ville denne skildring lægge beslag på, og den skulle udfyldes ved forarbejder gennem mange år. Man forudså et meget stort forskerarbejde med nyundersøgelser, hvis det nye værk skulle blive mere end en syntese af det, man allerede vidste, og hvorunder så megen uvidenhed skjulte sig. De enkelte bind skulle ikke nød-